

УДК 070.1:316.7 (477)

ІНСТРУМЕНТАЛЬНА МОДЕЛЬ КОНТЕНТУ „ВЛАДА – ЗМІ” ЯК ОСНОВА ЗАПЕРЕЧЕННЯ ФОРМАТУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Мар'ян Житарюк

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Генерала Чупринки, 49, 79044, Львів, Україн
e-mail: jourmft@franko.lviv.ua*

У статті здійснено спробу осмислити проблему творчої інтеграції національних і міжнародних засобів масової інформації як результат глобальних, транскордонних процесів. Феноменологічна за суттю, вона зумовлена політичними, соціальними, культурними, економічними, ідейними, ідеологічними, технологічними факторами, організаційними, комунікаційними, історичними, суспільними умовами, детермінована взаємозалежністю ЗМІ та форматів національної ідентичності.

Ключові слова: інструментальна модель, „влада – ЗМІ”, національна ідентичність, глобалізація, світоглядна журналістика, завдання національної журналістики, інформаційний вибух, цензура.

Як контраверсійна парадигма (і добро і зло, і „прискорювач” демократизації і „гальмівник”), як явище з віковими традиціями, тривалою генезою і вдалим адаптаторами (національними, мовними, культурними, світоглядними, технологічними тощо), глобалізація успішно розвиватиметься. Національні держави, які прагнуть зберегти свою ідентичність, не „подрібнитись” на кластери, не стати загальним психо-інформаційним чи біологічним тлом, повинні задіяти ефективні запобіжники і нейтралізатори патогенності (наслідків інформаційних вірусів, що ведуть до інфодеструкції чи навіть інфозалежності), усі адекватні заходи з метою „пом’якшення спільного й всеосяжного впливу глобалізації” [8. С.235].

Національна ідентичність – 1) міфологічний/ деміфологічний, ідейний/ квазіідейний, історичний/ псевдоісторичний ресурс, з допомогою якого можна / потрібно легально (за участі ЗМІ, суспільних, громадських інституцій, адміністративного ресурсу тощо) чи нелегально (путч, революція, військовий стан) утримати / здобути владу; 2) свідомісна, тобто історична й космологічна, реалізація національної світомоделі; 3) нуклеативний (центральный, ядерний) елемент автономної системи, тобто цілісного, самоорганізованого, самозбереженого, самовідтвореного і структурованого утворення – національно-культурного організму, що „входить у надсистему – людство-світ” і „має свої підсистеми (особа-сім’я-класи-професійні страти-регіональні тощо)” [1. С.23]; 4) активованість національної психо-інформаційної системи, тобто ефективність взаємодій,

функціональність „живих” і „оживлення” „неживих” елементів.

Семіозис певної історичної епохи, проблеми національної ідентичності можна розглядати з допомогою моделей осмислення часу – історичної та космологічної. Пам'ятаючи, що історія – завжди комунікація-гра теперішнього-майбутнього, а історичний процес (з погляду семіотики) – комунікативний процес („інформація, що надходить у канали сприйняття, обумовлює ту чи іншу зворотну реакцію суспільного адресата (чи соціуму – колективної особи” [1: 51]), семіозис історії – „відбір і осмислення минулого – того, що зберігається у колективній пам'яті”. Здатність організації минулого як окремого тексту, що прочитується у перспективі теперішнього, за С.Андрусів, визначає дві умови семіозису історії: 1) розташування тих чи інших подій минулого у часовій послідовності – включення фактору часу; 2) встановлення між ними причинно-наслідкових зв'язків – включення фактора причинності [1: 54].

Модель історичної свідомості антитетична (протилежна, нетотожна) космологічній (міфологічній) – допомагає побачити (відчути, зрозуміти) попереднє, а не початкове (як космологічна). Попри формальну абстрактність цих моделей, вони достатньо добре реалізовані: перша – в науці, інша – в мистецтві, літературі, публіцистиці. Співіснуючи в різних типах свідомості (індивідуальній чи колективній), у тих чи інших часово-просторових координатах, рольові домінанти змінюються. Однак у сприйманні „особливо значимих для соціуму (етносу) подій минулого актуалізується космологічна модель: бачить у них символічне відтворення, вічне повторення” [1: 60], сакралізуючи історичні події та історичних діячів. Тоді історична модель, що відходить на другий план, своєю „коректною присутністю”, пише С.Андрусів, „легітимізує висновки космологічної інтерпретації”, адже в основі космологічної свідомості – абстракції та уподібнення (часові, просторові, знакові, символічні). Так, процес самоусвідомлення, збереження індивідуальної та національної ідентичності, за своєю природою космологічний. Первинні питання: „Хто я є?”, „Звідки походжу?”, „Як давно існую?” – це першопочаток, першоджерело свого Я (індивідуально і колективно), „усвідомлення своєї причетності до вічного повернення, вічного тривання цього Я” [1: 64]. Через усвідомлення історичної тяглості в процесі самоідентифікації бере участь також історична свідомість.

Журналістичкознавство помилково недооцінює семіотичне розуміння проблем націоідентифікації, самоідентифікації, функціонально-змістоє значення творчості (у т.ч. журналістики, публіцистики) як соціоконструктивного інтегратора, як онтологічний базис і навігаційний орієнтатор глобальних інформаційних викликів. Існування антитетичних моделей націоідентичності – історичної, космологічної, „інструментальної, істотної, плюралістичної” дозволяє повніше розуміти суть проблеми і роль „уряду в структурі й регулюванні національної системи ЗМІ” [8: 234]. Так, за В.Шклярем, *істотна модель* передбачає сильний урядовий інтерес до ЗМІ як творців відносин і думок, які повинні налагоджувати й підтримувати міцні й глибокі зв'язки для ототожнення нації і держави на основі плекання, демонстрації *та поваги особливостей національної ідентичності (виділення наше. – М.Ж.)*. *Плюралістична модель* відповідає за гармонізацію механізмів міжкультурної рівноваги. *Інструментальна модель* близька до карнавалізації – маскування ряду контролюючих заходів може призвести до окупації творчого простору і звести нанівець можливості плюралізму думок і свободи висловлювань.

Замість засобу позитивного вираження, національна ідентичність стає знаряддям критики, придушення ідей, що, за Гербертом Шіллером, відволікає увагу від соціального порядку. Тобто національна ідентичність слугує ширмою „для визначення того, які слова чи прагнення припустимі, а які – ні”, тому „пошук прийняттого визначення національної

ідентичності пов'язаний з давньою суперечкою про відносини між урядом і правами особистості” [8: 235], з регулюванням сфери засобів масової інформації. Збігнєв Бжезінський пояснює тоталітаризм як державну монополію на ЗМІ. У цьому контексті загострюються протиріччя: „хто член співтовариства?”, „хто чужинець?”, „що таке норма?” тощо.

Глобалізація (походить з англ. *global* і означає *світовий*) давно стала об'єктивною реальністю, незважаючи на те, що в науковий обіг запроваджена лише наприкінці 60-х рр. XX ст. (теоретики Римського клубу Е.Ласло, Д.Медоуз, М.Месарович, А.Печчеї та ін.). У 80-ті рр. поняття глобалізації розробляють Дж.Маклін, Р.Робертсон, М.Вотерс, Ш.Бретертон, у 90-ті – Ганс Петер Мюллер, Г.Кісінджер, А.Жюкс, С.Гантінгтон, А.Вудварт, М.Кастельс та ін. З-поміж українських досліджень явища глобалізації виділимо концептуальну статтю С.Вовканича [2], книги „Комунікація. Ідентичність. Глобалізація” Т.Лиля [6] та „Мас-медіа у відкритому інформаційному суспільстві й гуманістичні цінності” О.Гриценко [4].

Як сучасне масове явище глобалізація інфікувала насамперед людську свідомість. Головною проблемою XXI ст. стає не стільки долання кордонів (дуже часто ілюзорне – нашим громадянам світ фактично закритий через візові запобіжники багатих країн і ненаціональну, недержавницьку позицію високопосадовців у сучасній Україні), скільки паніка, породжена, по-перше, нехтуванням національних ідентичностей, по-друге, неспроможністю глобалізації ефективно вирішувати світові кризи – гуманітарно-продуктові (наприклад, сьогодні на Землі голодує понад 500 млн. людей), енергетично-ресурсні, екологічні, мілітарні, морально-гуманістичні та інші. Більш того, в історичному розвитку цивілізації глобалізацію можна розглянути й парадоксально – як комплекс шгучних обмежень: створення спільнот, держав, союзів, блоків, що з часом переростають ці ж обмеження, виходять за установлені межі. Обмеження прав своїх громадян і заборона привілеїв чужинцям відомі від античних держав (утопія „Закони” Платона), імперій (від Середньовіччя до XX ст.), фашизм-нацизм-більшовизм, вдосконалені сучасними НАТО, ЄС, ЄС, арабським світом тощо.

Не так суттєво, як правильно датувати еру глобалізації – винаходом інтернету, початком ери сателітарного телебачення, створенням кінематографа або електронних ЗМІ. Названі й подібні хронологічні ідентифікатори поняття позначають лише трансформаційно-цивілізаційні ознаки розвитку-занепаду-осучаснення феномену, сегментацію форм, які, по-перше, стрімко розвиватимуться й надалі, по-друге, змінюватимуть світовий розвиток, по-третє, не оминуть нікого й ніде, незалежно від бажань, активних дій чи повного ігнорування окремих людей, етнічно-культурних груп, націй та континентів. Не захоплюючись посиленням глобалізаційного фактору (більше мінусів, ніж плюсів), не поділяємо також позицію так званого „збереження нейтралітету”, самоізоляції, що аналогічно дон-кіхотівській боротьбі з вітраками. Історія показала, що „зберегти нейтралітет” практично не вдалось жодній нації, хіба що окремим тубільцям чи реально-уявній сніговій людині, які теж стали заручниками інакшості.

Людина не здатна зупинитись на досягнутому і вдовольнитись існуючим. Людині завжди мало, вона завжди жадібна й незадоволена. Це можна назвати незворотною (але наскільки тривалою: десятки, сотні, тисячі років?) агонією цивілізації. Як і людині, яка проходить свій земний шлях (цикл) розвитку – від народження (початок смерті) до відходу в інші форми, так і нашій планеті (людській цивілізації) і, відповідно, державі, призначено цей шлях. Який він буде далі – багато в чому залежить саме від людини. У випадку України – від українців. Незалежно від наших бажань, усі ми існуємо (з різницею ролей) в системі світової глобалізації як її елементна база.

Першими, хто своїм прикладом, навіть через самопожертву, показав справжнє покликання людини (навіть не „людини розумної”, а „людини живої, діяльної”), були Боги.

Далі були пророки, апостоли, святі, священнослужителі, окремі громадяни. Нині, у світі максимально інтенсифікованому та прискореному, збайдужіло-релятивізованому, тобто безпринципному, значною мірою обов'язки сіячів діяльності, творців позитиву мають виконувати і журналісти-публіцисти, які не повинні відокремлюватись від усього довкола, мовляв, "ми тільки ретранслятори" – чужих слів, думок, вчинків, а мають бути творцями, генераторами філософії любові, домінування життя. Себто мають взяти на себе обов'язки сучасних апостолів правди.

Саме журналісти здатні й повинні сприяти народженню Нової Людини, котра не протиставляла б себе, а об'єднувала інших довкола себе, не задкувала й не ховалася, а відкрито, широко і жертвовно творила б, тобто змінювала б усе негативне, що назбиралось у процесі глобалізації за тисячоліття, на позитивне. Людина як мізерна, крихітна істота ще має унікальний шанс позбутись численних недуг (не стільки фізичних, скільки моральних) і відродити нове, гармонійне, гуманне життя. Найперше поживу для розмислу мали б дати нестандартні думки.

У цьому контексті слід якнайшвидше і якнайширше актуалізувати й розвивати аналітичну журналістику, несправедливо витіснену репортерством. У світлі останніх десятиліть ми остаточно переконались: одне з *найважливіших завдань національної журналістики* – не висвітлення (переказ прес-конференцій, брифінгів, виступів, зустрічей, кримінальних подій та катастроф – одне слово, весь перелік інформаційного сміття або, за Б.Потятиником, патогенність слова [7]), не оцінки і „джинса” (з погляду пропагування зла або спецтехнологій “чорних” паблік рілейшнз та організації новин, тобто створення й узаконення віртуальних реальностей), не розваги, а зміни людини, її удосконалення шляхом просвітництва і гуманізму.

Свого часу великий іспанець, публіцист і філософ Хосе Ортега-і-Гассет писав, що людське життя обмежене у часі, людина смертна, тому вона повинна долати простір і час [5. С.203]. Оскільки розвиток сучасної цивілізації має глибокі коріння, людство ішло до неї з самого початку. Нині перетинаються, накладаються міжнародні, транснаціональні, регіональні та глобальні характеристики і обставини. На відміну від історичного минулого, коли найпопулярнішим і найпоширенішим способом об'єднання людей різних національностей, традицій, релігій було створення імперій, сьогодні об'єднавчі функції реалізуються з допомогою складних систем комунікацій. Новітні комунікативні засоби сприяють подоланню великих віддалей, нівеляції територіальних кордонів і фізичних перепон. Одне слово, відбувається *експансія засобів масової інформації*. Це призводить до “глобалізації мас” (термін С.Московічі).

Нові глобальні системи комунікацій охоплюють соціальну, політичну, економічну, культурну та інші види діяльності у всьому світі, сприяють розширенню горизонту найвідсталіших общин, колективів, народів планети, себто “подоланню географічних бар'єрів, отриманню доступу до соціального або іншого досвіду чужих народів. Ці системи значною мірою функціонують як незалежно від державного контролю, так і від політичного контролю з боку національної держави. Професор С.Вовканич пише, що явище глобалізації розширює можливості імперіалізму слова, оскільки інформація не знає національних кордонів: „Лавиноподібний потік інформації, у творенні якого домінують розвинені країни, невинно збільшується. Його дев'ятий вал, проникаючи ледве чи не до кожного дому, не лише поширює мови і культури метропольних країн, утворюючи їх всепроникаюче інформаційне поле, але й виступає мультиплікатором економічного, наукового, технічного, інноваційного та іншого розвитку цих країн. Водночас цей потік інгібує і без того ослаблене інформаційне поле країн, що прагнуть започаткувати етноренесансні та етнодержавотворчі процеси” [2. С.54].

Нові форми бачення світу, зокрема телевізійні, інтернетні, не можна трактувати однозначно. Вони зачіпають місцеві, національні та релігійні способи життя людей, поглиблюють ерозію національної ідентичності і приналежності до місцевих, державних, етнічних, національних першооснов. З іншого боку, виховують у людей відчуття приналежності до глобального співтовариства. Результат і наслідок таких трансформацій – культурна та інформаційна глобалізація. Сьогодні можна назвати „вісьовим часом” (К.Ясперс, К.Гаджієв), тобто часом зміни цивілізаційних основ життя, періодом переходу від звичного для більшої частини ХХ ст. світового порядку до якісно нової інфраструктури життєвого устрою.

За геополітичними критеріями, світ на порозі нової стадії розвитку, на порозі нового типу світової співдружності. Що це буде насправді – спрогнозувати важко. Однак певні елементи цієї співдружності, найбільш помітні і відчутні, акумулює глобалізація. Глобалізація передбачає розширення і поглиблення соціальних зв'язків та інститутів у просторі і часі таким чином, що на діяльність людей всезростаючий вплив мають події в інших частинах планети, а дії місцевих общин можуть мати важливі глобальні наслідки. К.Гаджієв вважає, що глобалізація передбачає набуття всесвітнього характеру соціальними, економічними, культурними, політичними та іншими взаєминами і зв'язками [3. С.75].

Сучасники, на відміну від попередників, психологічно готові до найбільш революційних технічних і технологічних змін. Але ці зміни не можуть гарантувати цивілізаційну гармонію. Навіть творячи (з допомогою телекомунікаційної та інформаційної технологій) щось на кшталт нового глобального, надпланетного простору – часу, в якому завдяки можливостям умовно-моментальної передачі інформації на будь-які віддалі локальне стає всесвітнім, а всесвітнє – локальним. Не захоплюючись гіперкроками в розвитку електроніки, комп'ютерних, інформаційних мереж, розуміємо: людство зробило крок, який тепер не закреслити олівцем або кульковою ручкою. Комп'ютери і все, що з ними пов'язано, як одяг, страва, звичка, хобі, зрештою, – неодмінні атрибути сьогодення і майбутнього.

Посилений в останнє сторіччя фактор глобалізації – комунікативні технології (а разом із ним і прискорення інформаційного обігу, тобто комунікаційних процесів) – і розширюють, і обмежують можливості держави впливати на ідеї національної ідентичності (досить згадати про соціальні мережі як все ще не розкодовані суспільно-світоглядні детонатори *інформаційного вибуху*; і це стосується не тільки арабських країн, а й РФ і навіть України).

Прикладів можна наводити дуже багато. Достатньо згадати лише два.

Перший. Протягом першого тижня лютого 2012 р. зі сторінок ЗМІ не припиняється обговорення останніх подій, а саме – спроба „зачистки” інформаційного простору України під кодовою назвою „боротьба з піратством, або захист інтелектуальної власності” з допомогою *атракційно-карнавальних дій* офіційних представників влади в Україні (пригадуєте згадану вже інструментальну модель?) і рішучий спротив цим діям як різновид *інформаційного вибуху* певної соціально активної частини суспільства проти дій найбільш масового користувача неліцензійних електронних продуктів – тих же органів державної влади (а це підтверджує масове блокування систем захисту сайтів основних державних органів).

Другий. Ситуація з газетою „Експрес”, яка з допомогою тих же інструментальних ходів та карнавалізації під виглядом господарського конфлікту, опинилась у дуже небезпечній ситуації: або прийняти правила гри ініціаторів судових переслідувань, або боротись з останніми сил, не маючи гарантій щодо наслідків протистояння. Увесь цей конфлікт – лише лакмусовий папірець на резистентність суспільства (насамперед – медіа-спільноти, інтелігенції, молоді). Якщо атракціоністам вдасться „зламати” (програма мінімум) або й знищити (програма максимум) одне з найбільш тиражних українських медійних підприємств, то з іншими,

менш потужними (і фінансово, й інформаційно), це буде зробити значно легше.

Таким чином, механізм владного (читайте – цензурного) контролю над ЗМІ, тобто інформацією, може бути успішно реалізований, надто ж у частині українського, часто – національного-ідентичного і національно-світоглядного концепту української журналістики.

Вочевидь, ті, що активно „поліпшують життя вже сьогодні” від лютого 2010 року, добре розуміють: щоб бути хранителями та доглядачами пам’яті науки, треба змагатись за контроль над цією пам’яттю. І тут уже ніяк не обійтись без ЗМІ. На жаль, ми змушені погодитись із теоретиком журналістики, професором В.Шклярем, який виокремив підсистему національної ідентичності – журналістську самоідентичність, в тому, що журналістська самоідентичність в Україні поки що не сформована відповідно до вимог часу, соціокультурних потреб, адже далеко не завжди консолідує, не формує систему – як українську націю, так і українське суспільство.

Українська журналістика фактично відчужена і від суспільства, і від влади. Взаємна втрата довіри між учасниками комунікаційного процесу не тільки унеможливило діалогічність (кожен із них перестає слухати один одного), тобто сприяє реанімації монологічності, а знецінює суть національної ідентичності, заперечує її перспективи. Оскільки моделі комунікацій і моделі та формати ідентичності мають тенденцію до зближення, сучасна (прискорена) глобалізація „може виявитися тільки тимчасовим подоланням кордонів технологією, слідом за яким піде побудова нових демаркаційних ліній” [8: 238]. Не варто відкидати й відому *теорію трьох „К”* – *концентрація, кооперація, координація ЗМІ*, яка цілком резистентна зовнішнім інформаційним інтервенціям, але, тільки за безумовного збереження національної самоідентичності, здатна захистити національний інформаційний простір, безпечно інтегруватись у світове співтовариство.

Водночас питання про збереження в цих складних умовах (як глобалізаційно-інформаційного виру, так і прогресу денационалізації державно-патріотичних чинників і, зрозуміло, українських ЗМІ, що або свідомо, або під тиском обставин трансформуються у ЗМІ в Україні) української національної ідентичності, коли посилюється продуктивність інструментальної моделі контенту „влада – ЗМІ”, має бути першочерговим, основним завданням, потребою збереження своєї суті і самості. Разом із філософами, культурологами, політологами, соціологами, економістами не можуть і не повинні стояти осторонь і фахівці ЗМК (науковці), і творці ЗМК (журналісти та редактори).

Список використаної літератури

1. Андрусів С.М. Національний космо-психо-логос і національна ідентичність / С. Андрусів // Модус національної ідентичності: Львівський текст 30-х років ХХ ст.: моногр. – Львів – Тернопіль, 2000. – С.23.
2. Вовканич С. Глобалізація інформаційного простору та соціогуманістичний імператив нового тисячоліття / С. Вовканич // Збірник праць кафедри української преси. – Львів: ЛНУ ім.І.Франка, 2000. – Вип.3. – С.53-59.
3. Гаджиев К.С. Введение в геополитику / К.С.Гаджиев. – М.: Логос, 1998.
4. Гриценко О. Мас-медіа у відкритому інформаційному суспільстві й гуманістичні цінності: моногр. / О. Гриценко. – К., 2002.
5. Житарюк М.Г. Соціокультурна модель журналістики: традиції і новаторство: моногр. / Мар’ян Георгійович Житарюк. – Львів, 2008. – 416 с.
6. Лильо Т.Я. Комунікація. Ідентичність. Глобалізація: моногр. / Тарас Лильо. – Львів, 2004.
7. Потятиник Б. Патогенний текст: моногр. / Борис Потятиник, Мар’ян Лозинський. – Львів: Місіонер, 1996. – 296 с.

8. Шкляр В. Вектори часу / Володимир Шкляр // Україна на шляху до Європи / упоряд.: В.І.Шкляр, А.В.Юричко. – К.: Етнос, 2006. – С.235.

INSTRUMENTAL MODEL OF THE CONTENT "POWER - PRESS" AS THE BASIS FOR NATIONAL IDENTITY'S FORMAT'S DENIAL IN GLOBALIZING CONDITIONS

Marian Zhytaryuk

*Lviv National Ivan Franko University
street. General Chuprynyk 49, 79044, Lviv, Ukraine
E-mail: journft@franko.lviv.ua*

The article attempts to understand the problem of the creative integration of national and international media as a result of global, cross-border processes. Phenomenological in essence, it is caused by political, social, cultural, economic, ideological, technological factors, organizational, communication, historical, social conditions. It is determined by interdependence media formats and national identity.

Keywords: instrumental model "power - the media," national identity, globalization, ideological journalism, the task of national journalism, information explosion, censorship.

ИНСТРУМЕНТАЛЬНАЯ МОДЕЛЬ КОНТЕНТА „ВЛАСТЬ – СМИ” КАК ОСНОВА ОТРИЦАНИЯ ФОРМАТА НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Марьян Житарюк

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Генерала Чупринки, 49, 79044, Львов, Украина
E-mail: journft@franko.lviv.ua*

В статье предпринята попытка осмыслить проблему творческой интеграции национальных и международных средств массовой информации как результат глобальных, трансграничных процессов. Феноменологическая по сути, она обусловлена политическими, социальными, культурными, экономическими, идейными, идеологическими, технологическими факторами, организационными, коммуникационными, историческими, общественными условиями, детерминирована взаимозависимостью СМИ и форматов национальной идентичности.

Ключевые слова: инструментальная модель, "власть – СМИ", национальная идентичность, глобализация, мировоззренческая журналистика, задачи национальной журналистики, информационный взрыв, цензура.

Стаття надіслана до редколегії 23.12.11

Прийнята до друку 10.01.12